

YENİ TÜRK EDEBİYATI

ARAŞTIRMALARI

Modern Turkish Literature Researches

Ocak-Haziran 2016/7:15 (138-151)

SAFİYE EROL'UN DİNEYRİ PAPAZI ADLI ROMANINDA NARSİSİSTİK KİŞİLİK ÇÖZÜMLEMESİ*

Zeynep Tek**

ÖZET

Safiye Erol'un son romanı olan *Dineyri Papazı*'nin konusunun genel niteliği aşk olup mahiyeti ise İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda İstanbul'da Gülbün adlı genç bir kızın evli ve kendinden yaşça büyük Mehmet Ayhan Cimşidoğlu adlı zengin bir adama duyduğu derin / yasak aşktır. Bu makale, Mehmet Ayhan adlı karakterin psikanaliz ekol içerisinde özel bir inceleme alanı olan narsisizm üzerinden incelenmesine dayanmaktadır. Kendi oluşunun, sırrının ve aşkının içinde kaybolarak bir kemalât sürecinden geçen Gülbün'ün bu ruhsal derinliğine karşılık Ayhan'ın büyüklenmeci kendilik olarak görünen psikolojik durumu eser içerisinde ciddi bir karşıtlığı ve çatışmayı doğurmuştur.

Söz konusu çalışmada, Ayhan'ın narsisizmi normal narsisizmden ziyade patolojik narsisizmin bir türü olan nevrotik bir tipte değerlendirilmektedir. Narsisizmin aynalama sürecinde ortaya çıktığı, kişilik ve benlik saygısı açısından önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda Ayhan'da gözlemlenen yüksek düzeydeki narsisizmin onun aile ve çocukluk süreçleri ile ilişkisi olduğu varsayımı kuvvetlidir. Otto Kernberg'in ciddi patolojik narsisizm türü olarak kabul ettiği bu tarz kişiliklerin; dış hayranlık ve takdire aşırı bağımlılık, devamlı olarak parlaklık, zenginlik, güç ve güzellik uğrunda doyum sağlama arayışı, empati yoksunluğu gibi karakteristik patolojik özelliklerinin birçoğunun Ayhan'da görüldüğü dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı psikanaliz sahada narsisizm üzerine yapılan çalışmalar merkeze alınarak Gülbün'ün içine düştüğü psikozların temel nedeninin Ayhan'ın psikolojisiyle alakalı olduğunu gösterebilmek ve böylelikle romanın derin planına daha iyi nüfuz edebilmektir.

Anahtar Sözcükler: Safiye Erol, *Dineyri Papazı*, narsisizm, psikanalitik kuram, metin incelemesi.

* Bu makale, 4 Aralık 2014 tarihinde İstanbul Şehir Üniversitesi ile Kubbealtı Akademisi iş birliğince düzenlenen *Safiye Erol Sempozyumu: Kadın Yazarlığın Tarihi II*'de sunulan "Dineyri Papazı'nda Narsisistik Boyutun İncelenmesi" adlı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Arş. Gör. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: zeyneptekakademi@gmail.com.

ABSTRACT

The ANALYSIS of NARSISSISTIC PERSONALITY in *DINEYRI PAPAZI*

by SAFIYE EROL

Dineyri Papazı, the latest novel of Safiye Erol, is about love in general. More specifically, it talks about a deep but forbidden love between a young girl– Gülbün, and a rich and older man – Mehmet Ayhan Cimşidoğlu, in İstanbul during World War II. In the present article, Mehmet Ayhan's character has been analyzed within the conceptual framework of narcissism, which is a special research area in psychoanalytic school of thought. The opposition between the psychological depth of Gülbün – who was in the process of moral maturation (kemalat) and dissolved into one's own being, mystery, and love; and, the psychological state of Ayhan as a grandiose selfhood reflects itself as a certain dichotomy and conflict in the novel.

In this study, Ayhan's narcissism can be identified as neurotic type, which is a form of pathological narcissism rather than normal narcissism. Given the fact that narcissism arises out of the mirroring process, and is important for the development of personality and self-esteem, high levels of narcissism observed in Ayhan might potentially be related to the impact of familial and childhood processes on him. Ayhan, most of the time, exemplifies the traits of narcissistic personality (which is, in fact, pinpointed to be pathological by Otto Kernberg) such as addiction to be admired and appreciated, continual seek for satisfaction based on brilliancy, richness, power, and beauty; and, lack of empathy. Under the light of narcissism-related psychoanalysis literature, the current study mainly intends to scrutinize the possibility that Gülbün's psychosis might be caused by Ayhan's psychological condition. In the end, we hope to penetrate the deep structure of the novel.

Key Words: Safiye Erol, *Dineyri Papazı*, narcissism, psychoanalytic theory, textual analysis.

Giriş

Safiye Erol (1902-1964), son romanı *Dineyri Papazı* üzerinde 1946 yılında çalışmaya başlamış, birkaç sene içerisinde eserini tamamlamış ve 1955 yılında *Tercüman Gazetesi*'nde tefrika etmiştir. Psikolojik derinliğini yaratılan karakterlerin özgünlüğünde bulan *Dineyri Papazı*'nın konusunun genel niteliği 'aşk'tır. Mahiyeti ise 1940'lı yıllarda İstanbul'da Gülbün adlı genç bir kızın evli ve kendinden yaşça büyük Mehmet Ayhan Cimşidoğlu adlı zengin bir adama duyduğu derin / yasak aşktır. Bu ayrılık ve hüsrarla yüklü aşk ilişkisinde ve anlatının kurgu ve tekniğinin şekillenmesinde Mehmet Ayhan'ın psikolojisi temel yönlendiricilerden biridir. Gülbün'ün kendini gerçekleştireceği ve yeniden doğuşa adım atacağı sürece kadar Ayhan'ın narsisist doğasına maruz kalması, onun yedi yıl süren bir çöküş dönemi yaşamasına neden olmuştur. Yeniden doğmak / ol'mak için öl'mesi gereken genç kızın aşkın hazzını ve yasını yaşadığı süreçte anlatının kendi gerçekliğine bağlı olarak mecazi aşkın gölgesinden sıyrılıp hakiki gerçekliğe ulaşması mümkün olamamıştır. Bu süreçte Sema Uğurcan'ın tespitiyle ifade edecek olunursa "Gülbün'de acı ve utancın yarattığı psikosomatik hastalıklar"ın

çok şiddetli olmasında (2001: 41) ve onun tasavvufi literatürde belirtildiği şekilde fûnûn ve sükûn dönemine erişmeden önce cünûn dönemini çok şiddetli ve uzun geçirmesinde Ayhan'ın narsisizm olarak adlandırılan egosal tutumu belirleyici rol oynamıştır.

Bu makalede psikanalitik literatürde nesne ilişkileri ve kendilik kuramı olarak adlandırılan çalışmalar merkeze alınarak karakter analizi gerçekleştirilecektir. Çünkü narsisizmin anlaşılmasında bu kuramsal çalışmalar belirleyici olmuştur. Psikanalitik kuramda patolojik olguların ve çocukluk sürecinin öne çıkması nedeniyle de anlatı kişisindeki patolojik bulgular üzerine odaklanılacaktır. Normal narsisizmi, patolojik narsisizmden ayrı alanda değerlendiren Otto Kernberg; normal narsisizmi Heinz Hartmann'la aynı çizgide kalarak, kendiliğe libidinal yatırım olarak (2006: 272) tanımladığını ifade etmektedir. Patolojik narsisizm ise “nesnelere yerine kendiliğe libidinal yatırım yapmayı değil, patolojik bir kendilik yapısına libidinal yatırım yapmayı yansıtır.” (2006: 235) diyen Kernberg, bu hastalığın psikolojik alandaki tehlikelerine özellikle işaret etmektedir.

Mehmet Ayhan'ın Yetişkinlik Çağındaki Narsisistik Eğilimleri

Kernberg'in ciddi patolojik narsisizm türü olarak kabul ettiği kişiliklerin karakteristik özelliklerinin birçoğunu *Dineyri Papazı* romanında Mehmet Ayhan üzerinde tespit etmek mümkündür. Çünkü Ayhan, Kernberg'in *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*'de bu hastalıkla ilgili ortaya koyduğu özelliklere uygun belirtiler göstermektedir. Onun aşırı derecede kendisiyle meşgul, yüzeysel olarak pürüzsüz ve etkili bir sosyal uyum gösteren, ancak insanlarla içsel ilişkilerinde ciddi çarpıtmaları olan narsisist bir hasta özelliği taşıdığı düşünülmektedir. Kernberg'in tanımına göre;

Bu hastalar, aşırı derecede kendileriyle meşguldürler ve yüzeysel olarak pürüzsüz ve etkili bir sosyal uyum gösterirler, ancak insanlarla içsel ilişkilerinde ciddi çarpıtmalar vardır. Çeşitli kombinasyonlarda şiddetli hırs, büyülenmeci fanteziler, aşağılık duyguları ve dış hayranlık ve takdire aşırı bağımlılık gösterirler; kronik sıkıntı ve boşluk hislerinden muzdariptirler, devamlı olarak parlaklık, zenginlik, güç ve güzellik uğrunda doyum sağlama arayışındadırlar ve sevme ve başkaları hakkında tasa duyma yetilerinde ciddi kusurlar vardır. Diğer ağırlıklı özellikler, başkalarını eşduyumsal anlama yetisinin olmayışı, yaşamlarıyla ilgili kronik olarak emin olmama ve hoşnutsuzluk, başkalarına karşı bilinçli ya da bilinçdışı sömürücülük ve acımasızlık ve özellikle de, kronik yoğun haset ve bu hasete karşı savunmaların varlığıdır. (2006: 285-286).

Kernberg'in belirttiği patolojik bulgular, Mehmet Ayhan üzerinde ayrıntılı bir incelemeye tutulduğunda; ilk dikkat çeken durumun orta yaşın üzerinde olan bu adamın

kendisine âşık, her şeyiyle teslim ve bağlı olan bir genç kıza karşı 'acımasız' tavrı ve 'bilinçli bir düzeye varan sömürücü yaklaşımı' olacaktır. Gülbün'ün hayranlığı ve tartışmasız itaati ile narsisistik anlamda daha fazla egosu okşanan Ayhan'ın zulme varan “yıkıcı” tavrı ve “kötücül davranışları” (Gruen 2010: 7) kurgu planında ciddi bir karşıtlık ve çatışma doğurmuştur. Gülbün'ün sonsuz hoşgörüsü, anlayış ve derinliği anlatıda ülküsel bir değerde görülürken; Ayhan'ın dengesiz, acımasız ve bencil bir düzeye varan kişilik örüntüsü onu bu çalışmada karşı değerde incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

Narsisist kişilerde görülen başka insanlarla ilişkilerde onları açık bir şekilde sömürme ve suçluluk duygusu duymaksızın onları kullanmaya hakları olduğunu düşünme (Kernberg 2006: 199-200) biçimi Mehmet Ayhan'ın Gülbün ile ilişkisinde belirgin bir durumdur. Roman boyunca türlü şekillerde Gülbün'e karşı psikolojik, zihinsel şiddet uyguladığına tanık olunan Ayhan'ın onun hem bedenen hem de ruhen çöküntüsü karşısındaki duyarsız tutumu ve kendini bundan dolayı sorumlu hissetmemesi Gülbün için ayrı bir trajedi yaratmıştır. Özellikle garsoniyerden ayrılarak başka bir ev tutma fikrinin âdeta yılan hikâyesine dönüşmesi, Gülbün'ün Ayhan'ın elinde bir oyuncığa dönüştüğünü göstermesi açısından önemli bir anekdotur. Gülbün bu hikâyeyi şöyle anlatmaktadır:

Ne istediğini ne istemediğini anlamıyorum ki... Onu sevdiğimi belli ederim kızlar, gizlerim yine kızlar. Takınacağım tavrı şaşırıyorum. Ev tutmayı o teklif etti, sonra cayar gibi oldu, sonra tekrar sıkıştırdı, aradık taradık hepsini reddetti. Ben işini serdim, fakat o sermedi, haydiii... Biz yine yollara düştük. Bugün kendisine birkaç adres söyledim, semtlerden kuşkulandı, kabul etmedi. Dedi ki: “Canım efendim olmaz dedik ya... Olmaz. Oralarda hep tanıdıklar var. Ev istiyorsan sana ev tutayım, altı aylığına bir seneliğini peşin vereyim, fakat ben oralara gelemem.” –Şöyle kendimi bir yokladım, aç mıyım açıkta mıyım? Ben ondan ev istedim mi idi? Bu nasıl iş aman efendim! Siz ondan hiç ama hiçbir şey talep etmemişsinizdir, fakat o, sözü öyle evirir çevirir ki gûya siz bir takım dileklerle onu tâciz etmişsinizdir, o da red cevabı vererek sizi kapısından kovuyordur. (143)¹.

Bu sık karar değişikliklerinin en sonunda Fındıklı'da bir ev bulunmuş, kaparoyu teslim almak için Ayhan'ın yanına giden Gülbün yine ev fikrinden vazgeçtiğini öğrenmiştir (162). Ayhan'ın sindirmeye dönük bu tür acımasız tavırlarında narsisist yönünün etkisinin güçlü olduğu söylenebilir. Kernberg; narsisist kişilerin başkalarına karşı çarpıcı bir ilgi ve eşduyumu yokluğu (2006: 200) gösterdiğini belirtmektedir. Heinz Kohut da *Kendiliğin Çözümlemesi*'nde

¹ Safiye Erol'un romanından yapılan bütün alıntılar kitabın şu baskısındanadır: Safiye Erol (2014). *Dineyri Papazı*. 4. Baskı. İstanbul: Kubbealtı.

narsisist hastaların başkalarının gereksinimlerini, duygularını anlayamadıklarını (2004: 37-38) ifade ederek onların empati özelliğinden yoksunluklarına işaret etmektedir. Başta ev tutma kararından sürekli vazgeçilmesi olmak üzere Ayhan tarafından Gülbün'ün nasıl bir ruh hâli içerisinde olduğunun anlaşılabilmesi bu patolojik durumun sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Kernberg'in bu tür hastalar hakkında; "Sanki başkalarını denetlemeye ve onlara sahip olmaya, onları suçluluk duyguları duymaksızın kullanmaya hakları olduğunu düşünmektedirler – ve çoğu zaman çekici ve davetkâr bir yüzün arkasında, soğukluk ve acımasızlık hissedilir." (2006: 200) açıklamasında olduğu gibi Ayhan'ın Gülbün'ü suçluluk duygusu olmaksızın kullanmaya hakkı olduğuna inancı anlatıda pek çok şekilde görülebilir. Gözlemci anlatıcı bu durumu şöyle tasvir etmektedir:

Ayhan Bey Gülbün'e karşı eziyeti azıttıyordu. Öyle kararsızlık, ipe sapa gelmez çılgınlık gösteriyordu ki, genç kız korkudan hep nefesini tutar bir gerginlik içinde yaşıyordu. Uçurum üzerinden ipte gelen cambazlara dönmüştü, o kadar dikkat kesilmişti. Ayhan Bey meselâ filân gün falan saatte telefon et diye tembih eder, sonra bağırıp çağırırdı: "Efendim bu ne iz'ansızlık, efendim küçük hanım bizi keyfine uydurmak ister? (105).

Bu sert ve hakarete varan tepkiler Gülbün'ün daha fazla acı çekmesine neden olurken; Ayhan'ın soğuk ve acımasız tavırları gün geçtikçe artmaktadır. Narsisistik alandaki en temel patolojik bulgu; sömürüye ve köleleştirmeye dayalı, şahsi çıkarın öne çıktığı davranış biçimleridir. Narsisist hastalar; "İhtiyaçları olan tüm hayranlığı aldıklarını hissettiklerinde, hayranlarını yine "gölge" olarak görürler ve onları acımasızca sömürürler ya da onlara kötü muamele ederler. Aynı zamanda, bu hastalar "kölelerinden" biri azat olmak istediğinde aşırı derecede rencide olurlar." (Kernberg 2006: 207). Kernberg'in belirttiği şekilde "Narsisist bir hasta, başka insanlarla ilişkilerini tamamıyla sömürüye dayalı olarak, sanki "bir limonu sıkıp sonra kalanı atıyor"muş gibi yaşar." (2006: 204). Bu efendi-köle ilişkisini andıran tek taraflı faydacı yaklaşımda Gülbün değersizleştirilirken Ayhan ise narsisistik doyumlarını artırmaktadır. Özellikle ayrılık sürecinden sonra Gülbün'ün beş dakikalık konuşmalarının art arda reddi, Gülbün'ü ölüme yaklaştıran krizlerin başlangıcını oluşturmuştur. Tramvay bekleyen Ayhan'la yolda karşılaşarak birlikte yürüdükten sonra "Sizinle hususi konuşmak isterim" diyen Gülbün'e Ayhan'ın tepkisini gözlemci anlatıcı şöyle tasvir etmektedir:

"Ayhan şimdi rahatlamış, Gülbün'den hiçbir isteyeceği kalmamış gibi sinsi gülüşüyle "Öyle kolay kolay olur mu bakalım!" (211) demiştir. Bu tepkiye cevap vermeyen Gülbün ise kendisinden rica ve ısrar beklendiğini anlamış ve susmuştur. "Hastayım. Sizinle bir yerde oturup merâmımı rahatça anlatmaya en şiddetli ihtiyacım var, her halde görüşelim." talebini

tekrarladıktan sonra “Çok meşgulüm.” (213) biçiminde iki kelimelik bir cevapla reddedilmiştir. Bu cevaba “nezâketle gülümseyerek: -Canım efendim, elbet arada müsâit bir saatiniz olur. Uzun uzadıya baş ağrıtabak değilim. Yeter ki rahatça bir yerde oturup size merâmımı anlatayım.” diyen Gülbün'e “Çok meşgulüm, (...) yarın ne yapacağımı ben şimdiden ne bileyim?” (213) diyen Ayhan'ın bu tavırları, Gülbün'ün buhranlara ve hızlı bir tükenişe sürüklenmesinin temel nedenidir. Bu aşağılanmalardan sonra kendi içine kapanan Gülbün'ü üst üste açtığı telefonlar, rumuzlu görüşme talepleri, makinede yazılmış imzasız tezkerelerle rahat bırakmayarak ise genç kızını ümitlendirmeye devam etmiştir. Bu yaklaşımlardan Ayhan'ın pişman olduğu sanısına Gülbün, her seferinde görüşme arzusuna kapılmış ancak sürekli menfi cevap almıştır. Bu talep ve reddin yıllarca sürmesi ise genç kızın yedi sene boyunca umut ve endişeli bir korku arasında âdeta cehenneme yakın bir arafta kalmasına zemin hazırlamıştır. Belirsizlik duygusunun dehşet veren boşluğu ve çaresizliği, Gülbün'ün kendine yeni bir yol belirlemesine, başka bir istikbal umudu taşımasına engel olmuştur. Böylelikle Ayhan'ın bir gün döneceğine duyulan inanç; yaşanan ıstırapı sürekli olarak artırmıştır.

Vapurda Ayhan'ı yakaladığı bir günde onunla görüşmek istediğini söyleyen Gülbün'e “Biz artık öyle şeylerden elimizi eteğimizi çektik.” diyerek Gülbün'ün tekrar içine çekilmesine ve travmatik süreçler geçirmesine neden olan Ayhan, yine telefonlarla alakasını ilan etmeye devam etmiştir. Artık insafa geldiğini zanneden ve onun tembih ettiği saatte kendisine telefon açan Gülbün'e; “Burası Fâtih itfâiye garajı. Ne o bayan tutuştunuz mu? Ateşinizi söndürmeye gelelim mi?” (225) hakaretinden sonra telefonu yüzüne kapatmıştır. Fakat biraz sükûn bulmak arzusıyla terzihaneye ve daha sonra Tayyar Bey'in yalısına sığınan Gülbün'ü aynı şekilde telefonlarla taciz etmeye ve bulandırmaya devam etmiştir. Her karşılaşmalarında Ayhan'ın konuş diyen gözlerine yenilen Gülbün ise her defasında “çok meşgulüm, vaktim yok.” cevabını almış ve böylelikle anlatıcı kişinin ifadesiyle “Cimşidoğlu'nun sevinçten ağzı kulaklarına” (238) varmıştır. Bu kişisel ve bencil olarak nitelendirilebilecek tatmini, ağzı kulaklarına varmak deyimi ile yorumlayan anlatıcı; böylelikle Gülbün'ün yenik ve çaresiz duruşu karşısında Ayhan'ın haz sürecine dikkat çekmiştir.

Narsisistik kişiliklerin genel olarak suçluluk duygularından etkilenmemesi yönünü, (Kohut 2004: 201) Mehmet Ayhan'ın Gülbün'ün çektiği acılara karşı duyarsızlığında görmek mümkündür. Özellikle romanın sonuna doğru Fevzi Hoca'ya Gülbün hakkındaki olumsuz yargılarının ifadesi ve kendini bu vakıada hiç sorumlu hissetmemesi narsisist yönünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Onun acımasızlık, küçümseme ve değersizleştirme bir arada görüldüğü bu tür davranış biçimlerinde narsisist bir hastanın haz sürecine tanık

olunmaktadır. Narsisist hastaların “Başkalarına karşı tutumu küçümseyici –ihtiyacı olan her şeyi almıştır ve onları bir kenara iter- ya da korku doludur –başkaları ona saldırabilir, onu sömürebilir ve onu kendilerine boyun eğmeye zorlayabilir.” (2006: 204) tespitinde olduğu gibi o da birtakım narsisist özellikler taşımaktadır. Özellikle ayrılık sürecinin yedi seneye varan uzunluğunda Gülbün’ü dolayısıyla aynalama nesnesini kaybetmekten duyulan korkunun etkili olduğunu söylemek gerekir. Heinz Kohut’un *Kendiliğin Çözümlemesi*’ne göre; asıl psikopatolojisi narsisistik kişilik bozuklukları alanında olan hastaların ruhsal hastalıklarının yanı sıra, nesne kaybı, nesnenin sevgisinin kaybına açık oldukları da görülebilmektedir. Narsisistik kişilik bozukluklarında kaygıların sıklık ve önem sıralamasında, nesneyi kaybetme korkusu başta gelmektedir (2004: 35-36). Ayhan’ın dostlarının evine sığınan Gülbün’ü telefonlarla tacizlerinin arkasında onun temsilinde nesne sevgisini kaybetme korkusunun ağırlıkta olduğu söylenebilir. Böylelikle kendisinden uzak olmakla beraber Gülbün’ün kendisini unutmadığını gören ve onun açık konuşma talepleri ile patolojik bir büyüklenme hazzı yaşayan Ayhan hastalıklı kendiliğine yatırım yapabilme imkânı bulabilmiştir.

Özgül bir karakter patolojisi türü olarak narsisist kişiliğin klinik özelliklerinden biri de başkalarını denetim ve kontrol altına alma ihtiyacıdır. Kernberg, bu hastaların çoğunun yüzeysel olarak uyum sağlayan davranışlarından bağımsız olarak içselleştirilmiş nesne ilişkilerinin patolojik niteliği üzerinde durmakta, özellikle de bu hastaların değersizleştirme ve tümgüçlü denetim varlığına vurgu yapmaktadır (2006: 229). Gülbün’ü denetim ve kontrol altına alma ihtiyacı duyan Ayhan’ın bu arzusunun geri çevrilmesi, narsisistik örselenmesinin temel nedenlerinden biridir. Gülbün ise kendisine müdahale etme hakkını ancak nikâhla kazanacağını söyleyerek ona; “Bana itimâd etseydin, beni Hakk’ın huzurunda zevcen saysaydın, para da verebilirdin, her şey de. Şimdi veremezsin.” (113) diyerek onun maddi yardımı kesinlikle kabul etmemiştir. “Bana sâhipseniz karışırırsınız. Bir gönüle sığarım amma bir keseye sığamamam.” (116) diyen Gülbün, Ayhan’ın otokontrolüne girmeyi reddetmiştir.

Erich Fromm’a göre; “Narsisist kişiyi her türlü eleştiriye karşı gösterdiği aşırı alınganlıktan da tanıyabiliriz. Bu alınganlık her türlü eleştirinin geçerliliğini yadsıyarak, kızgınlık ya da üzüntüyle tepki göstererek ortaya konulur.” (2008: 62). Kendiliği sürekli onaylanan Ayhan’ın eleştiri karşısında üzüntü ve küçük düşme konularında ise aşırı hassas olduğu görülmektedir. Ayhan, narsisistik zedelenme kaygısını Gülbün’e insanlar içinde gururunu kıracak bir söz söylememesi ikazıyla belli etmiştir. Kaptan köşkünün altında Gülbün’ü bekleyeceğini söyleyen Ayhan “Amma sana herkesin önünde belki dik söz söylerim, halimizi anlamasınlar.” dedikten sonra Gülbün “Dik söz söyleyin. Ben lâıyk olan cevapları

bulmakta hiç zahmet çekmem.” cevabını vermiştir. Bunun karşısında endişelenen ve “Amma sakın... Herkesin önünde beni bozma, izzet-i nefsimi dokunma ha!” (103) diyen Ayhan'ın korkusu ve zaafi anlatıda belirgin bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Saffet Murat Tura'ya göre “Klasik psikiyatrik tanı ölçütlerinden de bildiğimiz gibi narsisistik patolojinin en önemli yönlerinden biri narsisistik zedelenebilirliktir. Narsisistik vakalar eleştiri, dışlanma, başarısızlık, küçük düşme konularında çok duyarlıdır ve genellikle öfke şeklinde yanıt verirler.” (2004: 11). Ayhan'ın narsisist açıdan zedelenmesinin en temel nedenlerinden biri Gülbün'ün asri yaşam şekli ve kendisinden hiçbir maddi yardımı kabul etmeyen kati tavrıdır. Büyüklenmeci kendiliğini inciten bu tutum karşısındaki tavrı ise tavizsiz ve sert olmuştur. Fevzi Hoca'ya eşi olacak kadının en temel özelliğinin kendine baş eğmesi olduğunu söyleyen Ayhan şunları dile getirmektedir:

Ben isterim ki bana gelen kadın canla başla teslim olup ayağım dibine düşsün, ben onu hücrelerindeki hâtıralara varınca kendime mâl edip temessül edeyim, onun artık rûhu da ben olayım cismi de ben. İşte böyle olursa onu elinden tutar, secde ettiği hâki-pâyimdem kaldırır ve kemal-i cûdu-ı keremimden başına bir taç giydiririm. O artık benim esirimdir, fakat.. Sözümlü yanlış anlamayın... Esir-i tacdârımdır. (298-299).

Ayhan'ı “hüküm sâhibi bir Tanrı gibi kendisine tapılan” (95) bir varlık olarak betimleyen Gülbün gibi Ayhan da kendini yüceltmekte; kadını kendine secde edecek bir kul / köle olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ayhan'ın bir gün Gülbün'e “Benim bir kadınla alâkalanmam için kadının adamakıllı açılıp saçılması, güçlük çıkarmak şöyle dursun hep benim kolayımdan yana gitmesi şarttır. Senin anlayacağın armut piş ağzıma düş.” (211) sözleri kadına bakış açısını ortaya koymaktadır. Karşısındakinin sürekli olarak kişinin kendiliğini aynalaması ve egosunu okşaması narsisist doğanın gereklerindedir. Bir mabut olarak Ayhan'ı tanımlayan Gülbün'ün algısı da Ayhan'ın büyüklenmeci kendiliğine yatırım yapabilmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Narsisist hastaların sosyal uyum mekanizmaları ise gözle görülecek derece başarılı işlemektedir. “Yüzeyde bu hastalar, ciddi bir biçimde bozulmuş davranış sergilemeyebilirler, bazıları, sosyal olarak çok iyi işlev görebilirler ve genelde çocuksu kişilikten çok daha iyi itki denetimine sahiptirler.” (199) tespitini yapan Kernberg'e göre;

Narsisist kişiliği olan hastaların çoğunu, alışıldık sınır hastadan ayıran şey, nispeten iyi sosyal işleyişleri, daha iyi itki bir denetimleri olması ve “sahte yüceltme” potansiyeli olarak adlandırabilecek yeti, yani, büyüklük ve başkalarının hayranlığını elde etme hırslarını kısmen tatmin etmelerine olanak sağlayan, bazı alanlarda aktif, tutarlı çalışma

yetisidir. Bu kişilik yapısına sahip çok zeki hastalar, alanlarında oldukça yaratıcı görünebilirler. Sanayi kuruluşlarında ya da akademik kurumlarda lider konumlarında çoğu zaman narsisist kişiliklere rastlanabilir. (2006: 201).

Her gün öğle yemeğinden sonra Borsa Kiraathanesi'nde taşralı tanıdıklarıyla buluşan Mehmet Ayhan, akşamları ise alafranga gösterişe düşkün diğer zümre ahbabı ile buluşmak için Beyoğlu'nda bir kulübe gitmektedir. Evini ise akraba ve dostlarına açarak sosyal uyum açısından kusursuz bir görüntü çizen Ayhan; zengin ve başarılı bir iş adamı olarak da Kernberg'in belirttiği bulgularda çeşitli kombinasyonlarda şiddetli hırs, devamlı olarak parlaklık, zenginlik, güç ve güzellik uğrunda doyum sağlayan narsisist özellikler taşımaktadır. Gülbün'ün onu "Para para diye kafacığını yoruyorsun, ne büyük şeylere el attığını, kanaatten ne kadar uzak olduğunu bilmediğin için. Servet hırsı, dikkat et bak, ihtirası olmayan adamların minyatür bir hırsıdır." (125) diyerek uyarısı da bu konudaki aşırılığın tehlikesine işaret etmektedir.

Narsisist hastaların temel özelliklerinden biri de başkalarına karşı aşırı güvensizlikleridir. "Çoğu zaman bu hastaların, başkalarının hayranlık ve takdirine öylesine ihtiyaç duydukları için "bağımlı" oldukları düşünülür, ancak daha derin bir düzeyde, derin güvensizlikleri ve başkalarını küçümsemeleri nedeniyle herhangi bir kişiye gerçekten kesinlikle bağımlı olamazlar." (Kernberg 2006: 200) saptamasında olduğu gibi Mehmet Ayhan'ın özellikle Gülbün'ün çevresindeki insanlara karşı güvensiz ve önyargılı olduğu görülmektedir. "Sakin bu senin dostların benim adımla öğrenip şantaj yapmağa kalkmasın." (137) diyen Ayhan'a kızgınlıkla Gülbün'ün "Âkif Kaptan hırsızlık, yankesicilik, kaçakçılık eder, Müyesser de büyücülük, randevuculuk yapar, beni dersin muhabbet piyasasına çıktım. Bin bir bereket geçinip gidiyoruz." (138) serzenişinden sonra büyücülük lafını duyar duymaz kendisine büyü yapıldığından şüphelenen ve ceplerini araştırıp çırpınmaya başlayan (139) Ayhan'ın hâli Gülbün için gurur kırıcı bir durum oluşturmuştur. "Boş böğründen vurulan" ve gittikçe "eriyip biten" (137) Gülbün'ün bu hâli arkadaşları tarafından "Can hastalığı" olarak adlandırılmış; "can evine yuva yapmış bir derdi sağdırmanın" (139) zorluğu herkesçe takdir edilmiştir.

Bilinç düzeyinde yoğun güvensizlik duyan narsisist kişilikli bazı hastalar, Kernberg'in belirttiği gibi "başka insanları da temel olarak namussuz ve güvenilmez ya da yalnızca dış baskılar nedeniyle güvenilir olarak görürler." (2006: 203). Talat Bey'in bir sohbet sırasında "(...) Gülbün'ün beyi, insanda şeref, haysiyet olabileceğine inanmazmış, bütün memurların irtikâba saptığını, fakirce kız ve kadınların topunun satılık olduğunu iddia edermiş." (194)

diyerek belirttiği bu düşünce tarzının hastalıklı ve haksız olduğu, anlatıda örnek şahıslar üzerinden ifade edilmekte ve ortaya konulmaktadır.

Roman boyunca Mehmet Ayhan'ın en ciddi korkularından birinin cemiyet tarafından yasadışı ve ahlakdışı olarak nitelendirilen ilişkisinin öğrenilmesi olduğu görülmektedir. Bu nedenle Gülbün'ün çevresi tarafından kimliği bilinemeyen Ayhan, karo papazı anlamına gelen "Dineyri Papazı" olarak adlandırılmıştır. Ayhan'ın bu endişesinde çevresinin ahlaki ölçütlerine önem veren ve böylelikle adını ve hayranlık duyulan şahsiyetini korumak isteyen kişiliğinin narsisist yönünün etkisi olabileceği olasılığı kuvvetlidir. Çünkü "Narsisist hastalar, kendilerini karakteristik bir şekilde çevrelerinin ahlaki taleplerine uydururlar, çünkü uymadıkları takdirde maruz kalacakları saldırılardan korkarlar ve bu boyun eğme, şan ve hayranlık için ödemeleri gereken bedel gibi görünmektedir." (Kernberg 2006: 203).

Mehmet Ayhan'ın Çocukluk Çağındaki Narsisistik Belirtileri

"Narsisist doyum sağlayan yaşam koşulları" (Kernberg 2006: 265) özellikle de maddi gücün, refahın ve saygınlığın getirdiği etkileri inkâr etmemekle birlikte narsisist süreçte esas kaynağın çocukluk ve yetiştirilme süreci olduğunu ifade etmek gerekir. "Başlangıçta kendiliğe sağlam bir yatırım olması için, eşduyumla onaylayan ve kabul eden bir ebeveynin varlığı ön koşuldur." (Kohut 2004: 115) fikrini aynı şekilde onaylayan ve ebeveynin çocuk üzerinde etkisine ısrarla vurgu yapan Edith Jacobson'a göre; "Ebeveyn sevgisi, hem nesneye hem de kendiliğe istikrarlı ve kalıcı libidinal yatırım yapılmasını desteklediği için, nesne ve kendilik sürekliliğinin, sağlıklı toplumsal ilişkilerin ve sevgi ilişkilerinin, kalıcı özdeşleşmelerin ve dolayısıyla normal bir ben ve üstben oluşumunun en büyük güvencesidir." (2004: 54). Kendiliğin oluşumunda esas rolü ebeveyne özellikle de anneye veren Kohut'a göre de çocuğun çekirdek kendiliğinin oluşumunda ebeveyn imagosunun idealleştirilmesi ve özellikle annenin ona eşsizlik, önem ve mükemmellik duygularını geri yansıtan bir ayna vazifesi görmesi gerekir (2004: 51; 2006: 81-82; Schultz ve Schultz 2007: 639). Ancak bu aynalamanın aşırı yapılması durumunda, patolojik narsisizmin temel dinamiklerinin oluşmasına zemin hazırlanmış olur. Mehmet Ayhan'da aynalama süreciyle gelişen kişilik ve özgüven inşasındaki normal narsisizmin aşırı düzeyde gelişmesinde aile ve çocukluk sürecinin etkisi büyüktür. Bu nedenle onda patolojik bir düzeye ulaşan narsisizmin temel kaynağının çocukluk süreciyle alakalı olabileceği görüşünün kuvvetli bir varsayım olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca Ayhan'a doğru yapılan narsisist aktarımı, annenin yeni doğan bebeğe aşırı ilgi göstererek büyük çocuğun / çocukların ihmali olan psikolojik bir vakıa olarak değil sosyolojik bir durum olarak yorumlamak mümkündür. Geleneksel değerlerin ve ataerkil bir düzenin hâkim

olduğu bir yerde dört kız çocuktan sonra gelen erkek evlat, ailenin övüncü ve neslin sürekliliği için yegâne umudu olmuştur. Böylelikle bütün aile narsisistik yatırımını Mehmet Ayhan'a doğru yaparak onun varlığını ve kendiliğini aşırı derece onamasına neden olmuştur.

Fevzi Hoca'nın anlattığı ve "halkın dilinde dolaşmaya" devam eden Mehmet Ayhan'a yedi yaşındayken yapılan sünnet düğünü, onun çocukluk sürecinde âdeta bir kral / hükümdar gibi muamele gördüğünü ortaya koyması bakımından dikkat çekici bir anekdottur:

Sünnet çocuğu Mehmet Bey elmas tacı giyip ipek entâriyi kuşanıp kerevete kurulunca İsrail'in altın buzağısına tapan kütleler gibi bütün kasaba halkı biyat ederek tahtı dolanmış. Daha o zamandan küçük efendide çalım yerindeymiş. Neye olmasın... Mâdemki herkes onun kulu kölesi. Ana mest, baba hayran, ablalar el pençe divan. Mehmet Bey henüz babasına denk olamayacak kadar küçükmüş amma, dâr-ı dünyâda kimseyle diz dize oturamayacak kadar da büyükmüş. Kimlerle berâber yemek yesin? Ona ayrı sofraya kurulmuş. Canının istediği saatte, istediği odada yemek, buyururmuş. Anne, ablalar, bacılar hepsi yerinden oynarmış. Sini bezenir yaylı döşenir, taam ortaya gelirmiş. Mehmet Bey önüne konan nevâleyi binde bir bulduğu gibi yermiş, binde dokuz yüz doksan beğenmez, bir lokma tadar kaşığı elinden atarmış. "Başka ne var?"

-Yahni

-İstemem

-Yaprak dolması

-İstemem

-Kuskus pilâvı

-İstemem!"

her yemeğe bir kulp takar, etrafa kan yutturur; pekmez, tulum peyniri gibi çerezlerden çöpleniş savuşturmuş. Hele bir yumurta pişirtmesi var ki insana parmak ısırtır. Yine böyle tepsiler dolusu gıda karşısında yiyecek bir şey bulamayarak vızlandığı bir gün aklına esmiş "Bana yağda yumurta yapın" demiş. Yapmışlar katı demiş, bir daha yapmışlar sulu demiş. Bir daha yapmışlar yine geri çevirmiş, tam beş defa. İnanılacak gibi değil âmme şahitli ispatlı sahne, görenler henüz hayatta.

Evet Mehmet Bey büyük ablasına bir yumurta yemeğini tam beş defa pişirtmiş. Kadınlara bu kadar eziyetin yanı sıra onlara iptilâ da yok değil. Mehmet Bey, gece döşeğe girerken bayılırmış etrafına toplansınlar, anası, koca ninesi, ablaları, Şerife Minla, daha kim varsa alayla kadın. Onlarla her gece şirinlik etmesini, safâ sürmesini hakkıyla bilirmiş. Hep istermiş onu oğsunlar, ayaklarını sıksınlar, mâni okuyup masal söylesinler. (294-295).

Aile tarafından kendiliği sürekli yankı bulan, onaylanan Mehmet Ayhan'da büyülenmeci kendilik için zemin oluşturan aynalama böylelikle aşırı gelişmiştir. Fakat “Büyülenmeci kendilik, başkalarına bağımlılığın inkârına olanak sağlar, (...) başkalarının devamlı küçük görülmesi ve değersizleştirilmesi için ön koşullar yaratır.” (Kernberg 2006: 245) tespitinde olduğu gibi Mehmet Ayhan'da çocukluğundan itibaren çevresindekileri devamlı olarak küçük görme itiyadı gelişmiştir. Onlar tarafından kendiliğinin okşanmasına ve hayranlık oluşturmaya ihtiyaç duymakla birlikte çevresindekilere değer vermemesi narsisist benin sonuçları olarak değerlendirilebilir. Özellikle babası öldükten sonra ailesine bakmaması ve onlarla ilgilenmemesi, narsisistik hastanın insanlara bağıllık duygusu hissetmemesi ve bağımlı olmaktan kaçınması bulgusuyla ilişkili olarak görülebilir.

Gülbün'un Romanı: *Dineyri Papazı*

Anlatıda kendi oluşunun, sırrının ve aşkının içinde kaybolarak bir kemalât sürecinden geçen Gülbün'ün² yaşadığı acılar karşısındaki tutumu ve bunları yorumlarken ruhsal derinliğini ortaya koyan bakış açısına karşılık Ayhan'ın patolojik büyülenmeci kendilik olarak görünen psikolojik rahatsızlığı, eser içerisinde ciddi bir çatışmayı doğurmaktadır. Hazin bir aşk öyküsünün Gülbün'ü sevk ettiği noktanın ilahi aşkın kendinde toplanması “yeniden doğuş”un (Jung 2012: 46) imkân alanına zemin hazırlamıştır. Mecazi aşkın dünyanın haz ve acılarına yaklaştıran kayıtlarından kurtulan ve “kendini affetmenin hafifliğiyle yol alan” (Tunalı 2002: 75) Gülbün, anlatının sonunda cemiyete faydalı olma bilinciyle mesleği olan doktorluk hizmetinde karar kılmış ve aşkın anlamını Hakk'a ve halka faydalı olma şuurunda görmüştür. Hazer'in tespitiyle “Kendilik değerine kavuşmak için nefsiyle mücadele eden onu kötü huylarından arındıran başkişi, kişisel arzu ve isteklerinin yerine millî ve manevî değerler koymayı başarabilmiştir.” (2012: 1472). Bu anlamda aşkın kendini buldurmadaki etkin konumuna dikkat çeken *Dineyri Papazı*; aslında Ayhan'ın değil Gülbün'ün romanıdır. Halil Açıkgöz'ün eserin *Önsöz*'ünde belirttiği üzere “Dineyri Papazı, saf aşkın bir belgesi mâhiyetindedir. Tenden rûha yükselişin, çevre ve dünya kokan iştihalar karşısında sâfiyete sığınışın da romanıdır.” (2014: 10). Fakat Gülbün'ü en sonunda aşkı kendi içinde bulduran “istihâlâ”sinde (Açıkgöz 2002: 50) ve sevgiliyi kendi vücudu içinde seyrettiren yolculuğunda Ayhan'ın ve Ayhan'a duyulan aşkın önemli bir aşama / geçit olduğu unutulmamalıdır.³

² Gülbün'ün bireyleşim yolculuğu üzerine ayrıntılı bilgi için bkz.: Gülsemin Hazer (2012). “Safiye Erol'un *Dineyri Papazı* Romanında Bireyleşim/Kemalat Yolculuğu”. *Turkish Studies* 7.3: 1461-1473.

³ İbrahim Tüzer'in Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* adlı romanından yola çıkarak yaptığı okumada, aşkın “kendine yönelerek içsel derinlik” kazanılmasındaki dönüştürücü gücünü Gülbün için de söylemek gerekmektedir. Hakkı Celis'in “hayatında köklü bir değişim geçirerek yeniden doğuşu yaşaması”nda (2007: 233) aşkın cevap

Gülbün'ün manevi olgunluğu, kendi aşkına sadakati, aziz bir varlık olan aşkta yanma ve pişme sürecinde aşkın nesnesinin beşeri düzlemde karşılığının olmaması ve bu anlamda Ayhan'ın taşıdığı narsisist özelliklerin rolü çok önemlidir. Çünkü Gülbün'ün kendiliğini gerçekleştirmesinde Ayhan ile ilişkisinin boyutu belirleyici olmuştur.

Bu çalışmada Ayhan'ı tam anlamıyla ülkü değer karşısındaki olumsuz bir figür olarak alıp almamanın doğruluğunu da tartışmak gerekir. Ayhan'ın da bireysel tahassüsleri, sancuları, pişmanlıkları, duygusal yoğunlukları olduğu gerçeği inkâr edilemez. Ancak sosyal ve bireysel şartların getirdiği zorunluluklardan öte onun ruhsal alandaki birtakım patolojik rahatsızlıkları onu kutsalın ve yüce değerlerin yanında değerlendirmeye engel olmaktadır.

Sonuç

Nesne ilişkileri ve kendilik kuramlarının merkeze alındığı bu çalışma ile narsisist kişilik özelliklerinin Ayhan üzerinden ayrıntılı bir tahlille ortaya konulma çabası, karakter üzerinden kurguya uzanan gelişimin çizgilerini belirleyebilmektir. Ayhan'ın narsisistik bir uzantısı hâline getirmeye çalıştığı Gülbün'e karşı empati yoksunluğu ve acımasız sömürsünün temel kaynağının bu çözümleme ile daha iyi anlaşılabilmesi düşünülmektedir. Eşduyumsal anlama yetisinin olmayışı, acımasızlık, çevreye karşı duyulan aşırı güvensizlik, denetim ve kontrol altına alma ihtiyacı, değersizleştirme gibi narsisist bulgular Ayhan'ın karakterinin psikolojik analizi ile ortaya konulmaktadır. Bu hastalığın oluşumsal sürecine etki eden temel kaynağın ise aile tarafından yapılan aşırı aynalamanın sonucu olduğu yargısı güçlü bir varsayımdır. Böylelikle psikanalitik teorilerden faydalanarak Mehmet Ayhan'ın karakteri daha iyi anlaşılabilir olup onun patolojik narsisizme varan rahatsızlığının anlatıdaki belirleyici rolü gösterilmeye gayret edilmiştir. Metin merkezli psikanalitik inceleme ile eserin psikolojik arka planı kişiler üzerinden aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Safiye Erol'un aşkın sonsuz kaynakları ve yolları olduğunu gösteren *Dineyri Papazı*; romana adını veren karakter üzerinden yapılan inceleme ile hikmet ve hakikat peşindeki varlığın kuşatıldığı engelleri göstermesi açısından önemlidir. Sonuç olarak narsisist bir kişilikle dünyası çevrilen anlatının merkezi kişisi olan Gülbün'ün bu çetrefilli yolculuğu, Erol'un “Kendi cehennemini katetmeden kim kendi cennetine vasıl olmuş?” (22) sözlerinin bir senaryosu hâlinde vuku bulmasıdır. Böylelikle *Dineyri Papazı* üzerinden kendilik bilincinin

bulmamasının etkisi olduğu gibi Gülbün'ün de nihayetsiz aşkının karşılıksız kalması ve duygusal örselenmeleri kendilik yolculuğunda önemli merhalelere zemin hazırlamıştır.

karşısında yer alan narsisist patolojinin birey ve çevresi üzerinde neden olduğu yıkım ve örselenmenin anlatıdaki sanatsal izdüşümü görülmektedir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Halil (2002). “Bir Hicran Hikâyesi Safiye Erol’da Aşk”. *Türk Edebiyatı*, 348: 44-50.
- Açıkgöz, Halil (2014). “Önsöz”. *Dineyri Papazı*. 4. Baskı. İstanbul: Kubbealtı, 7-10.
- Erol, Safiye (2014). *Dineyri Papazı*. Haz. Halil Açıkgöz. 4. Baskı. İstanbul: Kubbealtı.
- Fromm, Erich (2008). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. Çev. Yurdanur Salman, Nalân İçten. 7. Baskı. İstanbul: Payel.
- Gruen, Arno (2010). *Normalliğin Deliliği Hastalık Olarak Gerçekçilik: İnsandaki Yıkıcılık Üzerine Bir Kuram*. Çev. İlknur İgan. 7. Baskı. İstanbul: Çitlembik.
- Hazer, Gülsemin (2012). “Safiye Erol’un *Dineyri Papazı* Romanında Bireyleşim/Kemalat Yolculuğu”. *Turkish Studies*, 7.3: 1461-1473.
- Jacobson, Edith (2004). *Kendilik ve Nesne Dünyası*. Çev. Selim Yazgan. İstanbul: Metis.
- Jung, Carl Gustav (2012). *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. 3. Baskı. İstanbul: Metis.
- Kernberg, Otto (2006). *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*. Çev. Mustafa Akay. 2. Baskı. İstanbul: Metis.
- Kohut, Heinz (2004). *Kendiliğin Çözümlemesi*. Çev. C. Atbaşoğlu., B. Büyükkal, C. İşcan. 2. Baskı. İstanbul: Metis.
- Kohut, Heinz (2006). *Kendiliğin Yeniden Yapılanması*. Çev. Oğuz Cebeci. 2. Baskı. İstanbul: Metis, 2006.
- Schultz, Duane P. ve Schultz, Sydney Ellen (2007). *Modern Psikoloji Tarihi*. Yasemin Aslay (Çev.) İstanbul: Kaknüs.
- Tunalı, Yağmur (2002). “Dineyri Papazı”. *Türk Edebiyatı*, 347: 74-75.
- Tura, Saffet Murat (2004). “Kendilik Psikolojisinin Psikanaliz Tarihindeki Yeri”. *Kendiliğin Çözümlemesi*. Çev. C. Atbaşoğlu., B. Büyükkal, C. İşcan. 2. Baskı. İstanbul: Metis, 7-13.
- Tüzer, İbrahim (2007). “Kimliklerin Çatıştığı Mekân: Kiralık Konak ve Evini/Evrenini Arayan Nesiller”. *Bilig*, 41: 225-239.

Zeynep TEK

Uğurcan, Sema (2001). "Safiye Erol'un Romanları". *Kubbealtı Akademisi*, 3: 34-43.